

МИСТЕЦТВО ХОРОВОГО СПІВУ

Робота без музичного супроводу – нелегка

Бувають такі хвилини в житті, коли зринають у пам'яті роки прожитого життя. Пам'ятаю другу половину 1920-х, 1930-ті роки. Тоді хорове мистецтво розвивалося академічним способом, *a cappella*, у супроводі симфонічного оркестру або фортепіано. У кожному селі була церква, а в ній обов'язково співав хор. Були професійні хорові капели в Харкові, Полтаві, Одесі, Дніпропетровську, Донецьку і, звичайно, в Києві – академічна хорова капела «Думка». Були самодіяльні хорові колективи: хорова капела Південно-Західної залізниці, капела заводу «Більшовик» тощо. В основі роботи цих колективів був принцип акапельного співу, і коли вони виступали, то зали постійно були заповнені слухачами.

Був спів і народний, але він обмежувався побутовими застосуванням. Так було до 1940-х років. З часом у хоровому мистецтві відбулися великі зміни. Поступово почав зникати чотириголосний хоровий спів *a cappella*, і широкого масштабу набув спів масовий, одноголосний і двоголосний. Адміністративно-командним способом було створено український народний хор, на зразок хору імені М. Ю. П'ятницького в Росії. А керівником цього хору розпорядженням ЦК Компартії було призначено Григорія Верьовку, який усі попередні роки успішно працював у сфері академічного співу. Використовувалися баяни, характерні для російського співочого мистецтва. У репертуарі були навіть частівки, не характерні для України. Швидко з'являлися в Україні самодіяльні хорові колективи в супроводі баяна, які обмежувалися примітивним репертуаром. Такі хори дуже легко було створити, і диригенти радо їх створювали. Знизився виконавський рівень співу, репертуар хорових колективів значно збіднів, не звучали великі форми: ораторії, кантати, реквієми. Я часто думав над тим, що треба зробити, щоб піднести їх виконавський рівень. Важко було, бо методика роботи з хором, якої я набув ще під час навчання в консерваторії, гальмувала рух уперед.

У 1951 році мені пощастило побувати з капелою «Трембіта» на декаді українського мистецтва і літератури в Москві. Про наші концерти, особливо завершальний концерт у Большому театрі, було досить багато схвальних відгуків, але водночас були й критичні зауваження, мовляв, такий професійний хор обмежував себе репертуаром у супроводі фортепіано. Треба було щось ґрунтовно змінювати, але важко, бо звичка, якої набув ще студентом, дуже глибоко укорінилась у диригентську роботу. Але стався випадок. Треба було їхати на гастролі у Прибалтику, а концертмейстер раптово занедужала. Довелося взяти камертон і дібрати такі твори, які можна виконувати без супроводу фортепіано. Вийшло так, що за гастрольний період слух на концертах і на репетиціях настільки загострився, що співакам фортепіано вже видавалося фальшивим. Я й сам відчув у собі таку зміну. І відтоді всі репетиції капела проводила тільки під камертон. Досить швидко ми відчули зростання якості свого співу.

Працювати без музичного супроводу нелегко. До цього треба звикнути, переключитися не тільки думкою, а й душею. І можу сказати, що ця методика – єдино правильна для піднесення якості хорового співу.

Коли 1964 року мене призначили художнім керівником Державної капели «Думка», то методику, яку я з успіхом застосовував у «Трембіті», використав і в «Думці». Правда, не всім вона припала до душі, бо вивчати репертуар без музичного супроводу

значно складніше, ніж із супроводом. Але так було тільки спочатку. Досить швидко всі відчули якість цієї нової методики. Я застосовую її з 1969 року і в хорі студентів Київської консерваторії. На цій основі ми перетворили хор диригентсько-хорового факультету з навчального на навчально-концертний. Він набув справжнього професійного виконавського рівня. Уже багато років випускники Консерваторії працюють зі своїми хоровими колективами тільки за допомогою камертона. Цей спосіб роботи з хором поширився і на диригентів інших хорових колективів. Зараз усі розуміють, що вся краса співу (і не тільки хорового) залежить від чистоти. Бо тільки чистота співу, як чиста вода, чисте повітря, чиста душа, зможуть задовольнити і зворушити людину.

Україна має чудові голоси. Диригентам треба вміти розпорядитися цим «матеріалом». На жаль, дуже мало диригентів, які вміють досягти високого виконавського рівня. І не тому, що вони не володіють достатнім музичним слухом, а тому, що він темперований, і не дає можливості керівникові реагувати на менші інтонаційні відхилення, ніж на півтон. А спів на рівні темперованої шкали не є мистецьким. А що необхідно, аби досягти високого мистецько-виконавського рівня? Передусім, відмовитися від репетицій за допомогою музичного інструмента і проводити їх виключно голосом під камертон. Це дасть можливість і диригентові, і співакам загострити свій внутрішній слух настільки, що кожен зможе реагувати на найменші інтонаційні відхилення. Така робота поступово увійде у творчу звичку, і видаватиметься не такою складною, як спочатку. Мине якийсь час, і всі відчують творче зростання хорового колективу. Це не означає, що треба відмовитися від творів, написаних для хору з фортепіано. Ідеться про власне репетиційну роботу без допомоги інструмента, а супровід корисно підключити за дві-три репетиції до концерту. Завдяки цьому хор настільки буде ансамблево скріплений у хорових партіях, що навіть рояль, з його темперованою шкалою, не зможе порушити міцності виконуваної тональності. Найперше, чим має займатися диригент-хормейстер, – постійно, систематично, наполегливо і щиро працювати над зростанням виконавської майстерності хорового колективу. Для цього необхідно спрямувати всі свої творчі здібності і зусилля на роботу за методикою акапельного співу. Треба вміти знайти красу не тільки в хоровому творі загалом, а й у кожному акорді, у кожному проспіваному звуку. Але й це ще не все вирішить, не забезпечить високого рівня мистецького співу, якщо не буде створено відповідних умов для творчої праці.

Для професійного мистецького співу дуже важливо співати в акустично гарних приміщеннях. Кому пощастило виступати за межами України, з приємністю згадують, яке величезне задоволення мають і диригенти, і співаки, коли концерти відбуваються в чудових акустичних залах. На жаль, в Україні виконавці музики не мають, або майже не мають такої можливості. Думаю, що настала пора, коли необхідно будувати такі концертні зали, в яких виконавці матимуть можливість виступати без мікрофонів і високим співом виховуватимуть у слухачів велику любов до музичного мистецтва. А це впливатиме і на піднесення загальної культури людей. У неакустичних залах навіть найкращий хор чи соліст багато втрачають у виконанні і, звичайно, значною мірою не додають шанувальникам музичного мистецтва тієї краси, яка була б у справжніх творчих умовах. Виступи в неакустичних залах подібні до роботи чудових майстрів на поганих слюсарних або токарних верстатах» (17 жовтня 1993 р.).

Професія диригента – найскладніша

Колись в Україні було багато професійних колективів, яких тепер уже немає, хоч кількість любителів хорового співу постійно зростає. Ми пишаємося успіхами тих хорових колективів, які добре знаємо і любимо. Радіємо, коли з'являються нові хори

там, де раніше їх не було. І все ж, у практиці хорового співу ще багато не зроблено. У наших загальноосвітніх школах, училищах і вищих навчальних закладах ще недостатньо створено умов для хорової музичної освіти. Першочерговим завданням хорових колективів є виховання у слухачів доброго музичного смаку і любові до співу.

Необхідно турбуватися про виховання аудиторії, здатної розуміти й цінувати академічний спів *a cappella*, бо саме він якнайглибше проникає в душу людини. Не є таємницею, що хори в Україні ще не достатньо оволоділи технікою акапельного співу. За зразками такого співу ми нині звертаємося до Прибалтики, хоч Україна має невичерпне голосове багатство. У чому тут причина? У Прибалтиці хоровий спів поставлено на професійний ґрунт ще в дитячих хорах. Техніку акапельного співу дитячі хорові колективи освоюють дуже рано. Спів без супроводу має у них масовий характер. Таким чином, уже на ранніх етапах, у дитячих хорах закладаються основи професійної вокальної інтонації. А більшість наших хорів працюють виключно у супроводі фортепіано чи баяна, і як результат – фальшива інтонація.

Основна увага має бути спрямована на кантиленний спів і природність звуковедення. Студентський хор намагається виховати студентів на співі осмисленому, образному як за тембровими відтінками, так і за динамікою. У хорі студенти мають усі можливості для засвоєння вокальної культури і вияву можливостей свого голосу. Вокальна робота сприяє розвитку голосових даних, виключає можливість форсування голосу і його втомлюваності. Надзвичайно важливо для диригента самому володіти технікою співу і вокальною культурою, щоб ясно й чітко показати співакам хору, як слід вокально виспівати фразу, надати їй відповідного голосового тембру.

Репертуар хору має охоплювати різностильову хорову музику і сприяти мистецькому зростанню всього колективу і кожного студента зокрема. Хор консерваторії поєднує навчальну роботу з концертною діяльністю. Тут виховують фахівців, від рівня підготовки яких залежить майбутнє хорового мистецтва. Тому часто повторюю студентам свою думку про те, що немає поганих хорів – є погані диригенти. Робота диригента з хором – це витончений творчий процес, який передбачає малі й великі завдання. Щоб ці завдання виконувалися, між хором і диригентом має бути творче взаєморозуміння.

Ми виховуємо концертуючих диригентів, діяльність яких потребує додаткових умінь. Від диригента-концертанта вимагається, окрім музичних здібностей, ще й фізичної витривалості, і особливо розвиненого співочого голосу. Ці чинники необхідно вимогливіше враховувати під час відбору на диригентсько-хоровий факультет, бо вони негативно виявляються уже у першому семестрі навчання.

У хоровому класі робота вимагає від студента постійної максимальної уваги і повної віддачі творчої енергії. Репетиції і концерт мають створювати атмосферу довіри, розуміння і симпатії. Я часто повторюю студентам, що справжній диригент служить мистецтву віддано й щиро і любить його понад усе на світі. Диригенти іноді забувають, що співак приходить у хор співати, а не слухати лекції. Тому є лише два способи спілкування з хором – вираз обличчя і жест, якими диригент має викликати емоції й переживання, закладені в музиці. Жоден інший музикант не підлягає критиці так, як диригент. Якщо слухачі можуть насолоджуватися грою скрипаля чи піаніста, то диригента оцінюють за культурою співу, за тим емоційним станом, який викликає у них спів його хору.

Спеціальність диригента часто сприймають поверхово. Думають так: не вийде з мене виконавця-інструменталіста, стану диригентом. Чесно кажучи, найчастіше так воно і є, і на диригентсько-хоровий факультет потрапляють саме такі студенти. Бо диригування видається найлегшим серед інших видів музичного виконавства.

А насправді професія диригента – найскладніша. І лише небагатьом вдається проникнути в таїну цього виду виконавства. Тому часто майбутнім диригентам доводиться нагадувати: якщо у вас у дипломі написано «диригент», це ще не означає, що ви ним стали. Необхідно наполегливою і великою працею заслужити називатися диригентом, постійно вдосконалюючи свої практичні навички.

Хоровий спів – найулюбленіший жанр нашого народу, який дає можливість кожній людині долучитися до духовних джерел. І диригенти, які виховуються в нашій консерваторії, мають гідно нести традиції хорового мистецтва (12 квітня 1994 р.).

Який диригент – такий і хор

З давніх-давен хорове мистецтво в нашій славній Україні було засобом духовного спілкування людей, воно віками збагачувало загальну культуру нашого народу. Хоровий спів мав великий вплив на виховання молодого покоління. Але, на жаль, ця традиція забулася, а разом з нею знизився і виконавський рівень, хоч український народ за своєю природою дуже музикальний, з багатими голосовими даними. Особливий занепад хорового мистецтва припадає на 30–70-ті роки ХХ ст.

Я глибоко переконаний, що рівень художньо-виконавської майстерності хору майже цілком залежить від таланту диригента. Тому я часто повторюю: «Який диригент – такий і хор». У часи панування адміністративно-командної системи кадри розподілялися не за талантом, а за вказівкою згори. Таким чином, найбільш здібні не мали відповідної роботи і не могли виявити свого професіоналізму. А посередні фахівці не здатні були утримувати й розвивати той професійний рівень хорового співу, якого уже було набуто. Традиція співу занепала. Але те, що наш хоровий спів остаточно не загинув, треба завдячувати окремим музично обдарованим ентузіастам, які щиро віддавали свій талант, своє вміння українському хоровому мистецтву (О. Кошиць, К. Стеценко, Н. Городовенко, П. Гончаров та ін.). Тепер, коли Україна формує свою державність, є надія, що й музичне мистецтво зазвучить по-новому. Настав час, коли можна не тільки вільно висловлювати свої думки, а й писати, і співати те, що є характерним для культури нашого народу.

Хоровий спів не знає кордонів. Він зрозумілий для всіх людей, незалежно від мови. Хор єднає людські серця, підносить їх внутрішній настрій, дає натхнення (10 жовтня 1994 р.).

Хормейстер – талант особливий

Кожна людина, досягнувши відповідного віку, мріє опанувати якусь галузь науки, культури, промислового чи сільського господарства. Але не завжди вибір фаху буває вдалим. Щодо музики, тут потрібні вроджені музичні здібності, щоб стати піаністом, скрипалем чи професійно грати на духових інструментах. Але я вважаю, що найскладнішим музичним фахом є диригентсько-хоровий. На цьому факультеті є свої особливі вимоги.

Диригент-хормейстер, крім спеціальних музичних здібностей, повинен мати особливе обдарування, спрямоване на майбутню роботу з хоровим колективом. Хор – це співаки з різною музичною підготовкою, з різними характерами і різною працездатністю. Диригентові належить усіх цих людей об'єднати, творчо заохотити, внести певне творче натхнення, щоб досягти високого виконавського рівня. У виборі цієї професії буває багато помилок. Наприклад, студент вивчає гру на фортепіано, скрипці, духовому інструменті. Але згодом виявляється, що надалі він не може продовжувати навчання. У таких випадках часто його просто переводять на диригентсько-хоровий факультет.

Унаслідок такого вибору студент формально переходить з курсу на курс, закінчує музичний вуз, так і не набувши навичок, які потрібні для роботи з хором колективом. Часто буває, що студент, закінчивши хорний факультет, витративши державні кошти, не працює за фахом, а йде співати у якийсь хор. А для того, щоб співати в будь-якому хорі професійному колективі, не обов'язково закінчувати консерваторію. Враховуючи такі обставини, думаю, що на хормейстерський факультет необхідно не тільки дуже уважно добирати абітурієнтів з усієї України, а навіть шукати тих, які мають талант для хормейстерської роботи. Під час вступних іспитів постійно трапляються недостатнє відчуття чистоти вокальної природи, інтонації. І не тому, що в абітурієнтів поганий музичний слух, а тому, що за час навчання в музичних школах слух виховується лише в межах темперованої шкали. Думаю, що постає потреба вивчати в школах сольфеджіо з вокальною специфікою, заснованою на акапельному співі. Після такого навчання ті, хто бажає стати хормейстером або співаком, матимуть відповідну вокальну інтонаційну підготовку. Тоді у вищому навчальному закладі з такими студентами швидше можна буде займатися справжньою, творчою професійною роботою. Доводиться спостерігати, як добре абітурієнти реагують на інструментальне звучання і як неточно, між нотами співають вокальні мелодії. Але згодом студенти-першокурсники співають спільно зі студентами старших, уже підготовлених курсів, і досить швидко засвоюють чисту вокальну інтонацію.

Думаю, надалі на хорі факультеті було б корисно проводити екзамени, звертаючи максимальну увагу на вокальну музику. Україна має чудовий співочий «матеріал», і дуже шкода, що цим багатим «матеріалом» професійно володіє лише незначна кількість диригентів. Хоровий колектив зазвучить мистецьки тільки тоді, коли диригент здатний утвердити професійну співочу основу методом акапельного співу, розвиваючи таким чином внутрішній слух, вокальну інтонацію і академічний тембр. Вивчаючи хорний твір, необхідно проводити репетиції (початкові) за партіями, у повільному темпі, з малою динамікою і майже без техніки диригування. Але коли твір вивчено і проводяться загальні репетиції, тоді потрібна й техніка диригування, і всі нюанси, зазначені в партитурі хорового твору.

Отже, щоб виховати хор, довести його до професійного звучання (навіть у самодіяльності), необхідно закласти співочу основу. Бо коли ми будуємо будинок, то кладемо цеглу на фундамент, а не прямо на землю. Акапельна робота важко дається, але це тільки якийсь час. А згодом твори середньої складності звучать відразу, з листа, так, ніби вивчення твору тривало протягом багатьох репетицій.

Нині потрібна передусім серйозна хорова музика. Виконана професійно, вона западає в душу людині і викликає світлі думки і почуття. Така музика стає частиною всієї людської культури, а культура є основою всього життя. В останні роки з'явилося багато естрадної музики та її виконавців. Ця музика дуже швидко поширюється, вона заповнила всі концертні сцени, однак виконавці часто не відповідають професійному рівню. Естрадна музика сприймається поверхово, більше очима. Западає в душу і несе культуру тільки серйозна музика, і тому вона потребує великої уваги керівників країни» (18 березня 1998 р.).

Фальшива розспіванка

Днями з хором вивчав свою програму один із наших студентів-випускників. Перед заняттями я коротко розспівав хор, а далі вже самі студенти працюють. Я сиджу збоку і спостерігаю. Якщо не контролювати роботи студентів, то хор уже через місяць звучатиме як самодіяльний. Так отой студент почав працювати над державною про-

грамою, а потім каже мені: «Я хочу розспівати хор». Я йому відповів: «Будь ласка». І ось він починає розспівувати... Чую, що вже наприкінці розспіванки хор повністю розладнався.

І випадково виринув мені з пам'яті один випадок. Це було десь на початку 70-х років. Якимось у Консерваторії запровадили пропускну систему. Я поспішав на репетицію хору та й забув удома перепустку. Приходжу, а мене не пускають. До початку заняття хору залишилося кілька хвилин. Пояснюю, пояснюю, усе одно не пускають. Вийшов на вулицю й думаю: «Куди б піти?». Згадав, що вже багато років хотів піти в кіно. На роботу йду повз кінотеатр, а от усе немає часу зайти. А зараз піду. І ось уже на сходах, при вході до кінотеатру, доганяє мене Дженков і бере під руку: «Павле Івановичу, ходімо на репетицію», – завернувся мене. Приходжу у 36-й клас. Дивлюся – за фортепіано Колесник (він деякий час працював на кафедрі) грає розспіванку на фортепіано, а хор за ним повторює.

Я тихенько сів біля вікна та й слухаю. Він активно грає на роялі, а хор повторює. І ось наприкінці розспіванки чую, що хор уже цілком поміж нот співає. Після такої роботи неможливо чисто заспівати жодної ноти. Усе буде неточно. Уже тоді я зрозумів, як можна розспіванкою закласти фальшивий спів.

Тоді я пояснив студентам, що розспіванки бувають різні: одна налагоджує хор на чисте інтонування і правильний тембр, інша може повністю зруйнувати інтонацію в хорі. Цього разу це й сталося. Розспівати – означає налагодити вухо на чисту інтонацію і тембр. І тоді слух буде відрегульований протягом усієї репетиції» (19 квітня 1999 р.).

Муравський П. І. Мистецтво хорового співу. Розкрито особливості і труднощі диригентської роботи з хором без музичного супроводу, наголошено, що ця методика є єдиною правильною для піднесення рівня хорового співу, а супровід варто долучити за дві-три репетиції до концерту. Диригент-хормейстер, крім спеціальних музичних здібностей, повинен мати особливе обдарування для роботи з хоровим колективом, його завдання – об'єднати людей, творчо захопити, внести певне творче натхнення, щоб досягти високого виконавського рівня.

Ключові слова: хоровий спів, хорова методика П. Муравського, розспіванка.

Муравский П. И. Искусство хорового пения. Раскрыты особенности и трудности дирижерской работы с хором без музыкального сопровождения, отмечено, что эта методика является единственно правильной для совершенствования хорового пения, а сопровождение целесообразно за две-три репетиции до концерта. Дирижер-хормейстер, кроме специальных музыкальных способностей, должен иметь особое дарование для работы с хоровым коллективом, его задача – объединить людей, увлечь творчески, внести определенное творческое вдохновение, чтобы достичь высокого исполнительского уровня.

Ключевые слова: хоровое пение, хоровая методика П. Муравского, распевка.

Muravsky P. I. The Art of Choral Singing. The article exposes the features and difficulties of choir conducting without musical accompaniment, emphasizes that this is the only correct method to improve the level of choral singing, with accompaniment only included in rehearsals two or three weeks before the performance. The conductor-choirmaster, aside from special musical abilities, must have a special talent for working with choirs. His task is to unite people, encourage them creatively, to inspire them to achieve a high level performing skills.

Keywords: choir, choral technique of P. Muravsky, singing exercises.